

Het gedrukte wapenboek uit 1567 'Den Boomgaerd der wapenen'

Pieter Donche

IN 1567 WERD TE GENT BIJ DE drukker-boekhandelaar Geraard Salenson een wapenboekje gedrukt, samengesteld door Jan Lautte. Het boekje op klein formaat (in-8°) van ongeveer 10 op 14 cm dat geen bladzijdenummers heeft maar enkel katernsignaturen (A1 tot Aa7) bestaat na het titelblad uit 7 folio's inleiding en 183 folio's met houtsneden van wapens, meestal drie per bladzijde. De inleiding van *Jean Lautte* tot zijn lezers is gedateerd Gent, 10 juli 1567.

Het titelblad is tweetalig: *Le jardin d'armoiries contenant les armes de plusieurs nobles royaumes & maisons de Germanie Inferieure : oeuvre autant nouveau, que proufitable à tous amateurs du noble exercice d'armes. - Den boomgaert der wapenen, inhoudende de wapenen van vele edele huysen van dese Nederlanden, ende andere omliggende: wesende dit wercxken also nieu, als profijtelijck allen beminders van het edele exercitie van wapenen.* Ghep rint tot Gendt by Gheraert Salenson, 1567.

Na de inleiding in het Frans en in het Nederlands (*Jean Lautte in den naem van den Drucker tot de(n) Eersamen Leser*) volgen in een 350-tal houtsneden iets meer dan 900 wapens. Als allereerste staat een fictief wapen van Jezus Christus, dan de wapens van een aantal keizer- en koninkrijken (één per bladzijde), hertogdommen en graafschappen (meestal twee soms drie per blz.), samen 74 wapens. Daarna (katernsignaturen D5v tot/met Aa4) volgen 832 alfabetisch gerangschikte (maar enkel op de eerste letter van de familienaam) wapens van geslachten van de oude Nederlanden en omliggende landen uit het midden van de 16de eeuw, meestal drie, soms twee per bladzijde. Sommige wapens zijn afgebeeld met dekkleden, helm en helmteken. Tot slot volgt nog een bladzijde met het oude en nieuwe wapen van Vlaanderen en bladzijden met de wapens van de *vier Leden des edelen Landschaps van Vlaendren*, dit zijn de steden Gent, Brugge en Ieper en de kasselrij het Brugse Vrije. De laatste bladzijde (Aa7v) is voorbehouden voor een erratum.

De samensteller

Over de samensteller Jan Lautte is niet zo veel geweten. Het meeste wat over hem bekend is, is dan nog in verband met zijn uitgesproken sympathie voor de Hervorming. Hij werd in 1525 geboren te Gent als zoon van Pieter en Maria van den Driessche. Hij was een vurige en moedige ijveraar voor de reformatie. In de hervormde kerk was hij diaken en hij hield de volgelingen op de hoogte van plaats en datum van bijeenkomsten. Op 30 juni 1566, toen hij Cornelius Croes, de baljuw van Gentbrugge, zag rijden naar de St.-Lievenspoort om de protestanten er te betrappen op een hagepreek, hield hij hem tegen zodat de predikant kon ontsnappen. Hiervoor werd hij gedurende 16 weken opgesloten, berecht en beticht van ketterij. Bij Alva's komst in de Nederlanden (augustus 1567) werd er aanstonds naar hem gezocht. Hoewel gewaarschuwd, wilde hij toch niet vluchten en hij werd gevat op 9 september 1567. Op 24 januari 1569 werd hij te Gent op het Sint-Veerle plein (rechtover het Gravensteen) terechtgesteld door wurging waarna zijn lichaam werd verbrand.¹

Van Jan Lautte is nog één ander werk bekend: *Les mémoires de messire Olivier de la Marche. Avec des annotations et corrections de I.L.D.G.* Dit boek werd ook gedrukt te Gent bij Geraard Salenson² in 1566 (herdrukt te Gent in 1567, eerste druk te Lyon in 1561). De letters *I.L.D.G.* worden wel eens uitgelegd als *Jean Lautte De Gand*. Hoewel die commentaren waardevol mogen genoemd worden, waren ze toch subjectief gekleurd. Er werd al te vaak gezocht naar rechtvaardigingen voor de vele opstanden van de stad Gent tegen het gezag van de Bourgondische hertogen Philips de Goede en Karel de Stoute en aarts-hertog Maximiliaan van Oostenrijk. En telkens wanneer de oorspronkelijke kroniekschrijver de la Marche, de kwalificatie *rebel* had gebruikt wanneer hij het over zijn landgenoten had, werd dit in deze editie weggelaten.

Het wapenboek

De houtsneden ogen mooi en duidelijk. Arceringen worden niet gebruikt, wel staat ernaast een blazoenering in het Frans, die de kleuren vermeldt.

Het boekje werd allicht samengesteld aan de hand van diverse maar niet nader genoemde bronnen. Grafmonumenten behoorden daar zeker toe, zoals blijkt uit een opmerking op folio K6 waar de auteur zich er voor verontschuldigt dat hij van bepaalde wapens niet de kleuren kent omdat oude grafstenen nu eenmaal niet ingekleurd zijn.³ Uit een opmerking op folio Z1 verontschuldigt hij zich andermaal voor enkele wapens geklasseerd onder de letter V

maar waarvan de familienaam met een andere letter begint, iets wat hij toeschrijft aan de slordigheid van schilder en snijder.⁴ Hiermee verklapt hij dus dat er eerst ingekleurde tekeningen werden gemaakt die dan vervolgens in hout gesneden werden. Ten slotte somt de auteur op de allerlaatste bladzijde in een erratum nog een aantal recht te zetten fouten op.⁵

Maar zijn hiermee alle fouten rechtgezet en verontschuldigd? Nee, zeker niet! Een kleine bloemlezing toont diverse foutjes en fouten van uiteenlopende aard:

- soms was de auteur onoplettend want bepaalde wapens staan er twee keer in, zoals *Du hem* op de folio's L8 en M8v en *Rockebry* op de folio's S6 en S8 (telkens zelfde wapen).

- soms is een familienaam verminkt: (folio H2) *Curthuse*, moet in feite de familienaam Coorenhuuse zijn (het wapen *d'or à trois treffles d'azur* klopt) en (folio I7) *Dausy* moet d'Auxy zijn.

- een dom drukkersfoutje vindt men op folio K8v. Daar staat: *Cy commence la lettre I. Hier beghint de letter I*, maar dat moet G zijn, want de familienamen die erna volgen beginnen met die letter ...

De blazoeringen zijn vaak ook niet accuraat genoeg:

- details worden vaak weggelaten, zoals het *geknopt en gebladerd* zijn van *sinopel van de rozen* in het wapen *Marchant*, de details van *getongd, geklauwd en gekroond* van de leeuwen in het wapen *Halewijn*,

- een ankerkruis in de tekening van het wapen *Bermeulles* noemt hij een kruis in de blazoenering,

- leeuwen worden over éénzelfde kam geschoren: bv. het wapen *Bentille*, geblazoeneerd als *de synoble, à deux lyons d'or* vertoont in de tekening twee boven elkaar geplaatste *gaande, aanziende leeuwen*.

- van het wapenschild *Beaufort* omschrijft de blazoenering een vrijkwartier als *escartelé d'azur & d'or*, wat in het exemplaar Stadsbibliotheek Antwerpen (SBA) in zwarte inkt terecht verbeterd is tot de correcte blazoenering: *le canto(n) d'azur a iij faces dor*,

- dezelfde hand doorstreepte in hetzelfde exemplaar terecht ook op folio K8v de blazoenering van het wapen *Hembyse* (*d'or, bordé & endentelé de gueulles, à bande d'azur*) en schreef ernaast: *d'azur a iij bandes d'or a la bordure endentelée de guele sur le tout ombré de lion*.

Maar lang niet alle fouten werden door die opmerkelijke lezer verbeterd:

- op folio E2 vermeldt de blazoenering van het wapen *Van Aken* een

(gewoon) kruis, terwijl er in de tekening ernaast een Lotharings kruis te zien is,

- op folio X1v wordt in het gevierendeelde wapen *Tackoen* van de kwartieren 2 en 3 in de blazoenering vergeten de kleur van het veld te vermelden,
- op folio Z1v wordt het wapen *Baert* geblazoeneerd als: *in azuur een keper van zilver, vergezeld van 3 sterren met 6 punten van goud* maar de keper is in de tekening wel van hermelijn ...

De blazoenering is soms ook gebrekkig of ronduit fout:

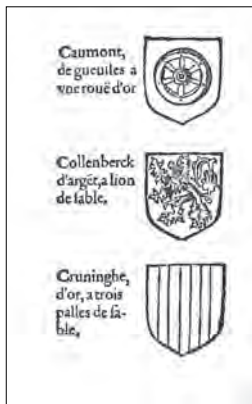
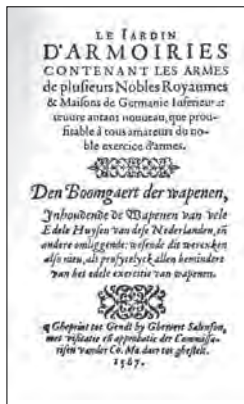
- op folio D7 wordt het wapen *Allegrijn* geblazoeneerd als: *a le costé droit de gueulles & l'autre d'argent*, maar dit wapen is in het ingekleurde exemplaar: *gedeeld van keel en zilver met een ankerkruis van het een in het ander* (in een niet-ingekleurde versie is te zien dat in de tekening de deelstreep niet werd getekend en in de blazoenering vergeet hij het ankerkruis zelfs te vermelden),

- het wapen *Axpoele* wordt geblazoeneerd als: *d'argent a chevro(n)s de gueuelles*, in feite: van sabel met een schildhoofd van zilver met 3 naast elkaar geplaatste kepers van keel, (of is het een hoekige staak van keel?),

- op folio E7v is voor het wapen *Bainghetim* de blazoenering wel erg kort: *d'argent & gueulles*, maar de tekening toont: *in zilver een ankerkruis van keel*.

Tenslotte blijkt hij ook soms gewoon niet goed op de hoogte, want hoe is het anders te verklaren dat hij een wapen van een familie met de 'naam' *Vrye* opnam (folio X7v), *porte d'argent à une ba(n)de d'asur*. Helaas voor onze auteur bestaat een dergelijke familienaam niet: hij heeft gewoon het wapen van de kasselrij het Brugse Vrije (*in zilver een schuinbalk van azuur*) aanzien als een familiewapen. Dat hij dan nog eens helemaal aan het eind van zijn werkje het wapen van het Brugse Vrije óók opnam (als één van de Vier Leden van Vlaanderen naast de steden Gent, Brugge en Ieper), was toch niet van aard om zijn (*carolus*)*gulden* te doen vallen...

De auteur besefte zelf ook wel dat zijn werk (nog) niet volmaakt was. De inleiding eindigt met een *Excuse van de(n) Drucker*, waarin gesteld wordt dat *desen eerste druck* niets anders is dan een eerste poging tot een voorgenomen werk dat nog volmaakt moet worden. Niemand hoefde ook te denken dat de wapens van alle edele of vermaarde geslachten er in zouden opgenomen zijn. Dus al wie meende tekortgedaan te zijn vroeg hij hem te vergeven. Ook de fouten in het *formereren vanden wapenen* (bedoeld wordt allicht het uitteke-

Frontispice en een bladzijde uit 'Den Boomgaert der Wapenen' van Jan Lautte. De afgebeelde wapens zijn respectievelijk van Caumont, Collenberck en Cruninghe.

nen), het specificeren van de kleuren (blazoeneren) of andere fouten beloofde hij in een tweede druk recht te zetten. Voor aanvullingen en correcties hield hij zich aanbevolen. Alleen, Jan Lautte heeft geen kans gehad om een tweede druk uit te geven: amper anderhalf jaar en twee weken later werd hij omwille van zijn protestantse overtuiging terechtgesteld in zijn eigen stad.

Waardeoordeel

Niettegenstaande al deze fouten en foutjes blijft dit wapenboekje toch intrinsiek waardevol. Alleen al het grote aantal wapens m.b.t. de Nederlanden (toch zo'n 800) is een niet te verwaarlozen gegeven.

En het feit dat het in druk werd uitgegeven en in boekvorm met houtsneden is waarlijk uniek. In feite is het zelfs het enige gedrukte wapenboek voor de Zuidelijke Nederlanden tot ver in de 18de eeuw.⁶ Voor 1567 is enkel een kaart van een panoramisch zicht op de stad Gent bekend, waarop ook de wapens van de edele poorters en de ambachten en neringen waren afgebeeld, gedrukt door Pieter de Keyser te Gent in 1524 (in-pl^o). Dergelijke grote gedrukte prenten met grote aantallen afgebeelde wapens worden 'wapenkaarten' (in het Frans 'jardin d'armoiries') genoemd. Deze vorm sloeg blijkbaar bij het geïnteresseerde publiek meer aan dan een uitgave in boekvorm. Zo kennen we uit het begin van de 17de eeuw voor Vlaanderen nog de wapenkaart gegraveerd door Johannes Lemmens uit 1616 (613 wapens) met verschillende volgende edities tot 1628 naast ook afzonderlijke wapenkaarten voor de kasselrij Rijsel. Voor Henegouwen was er reeds een dergelijke wapenkaart in 1580 en andere volgden in 1615, 1621 en 1634.

Jan Lattes wapenboekje was in die uitgavevorm, iets waarmee hij zijn tijd eigenlijk zo'n 200 jaar vooruit was. Wapenboeken waar de wapens op folio's getekend en ingekleurd waren met gelijke aantallen op elke bladzijde en meestal met enkel nog een familienaam erbij, waren in die tijd nog vooral handschriftelijke producten. Ook traktaten over de heraldische taal of handleidingen om de kunst van het blazoeneren aan te leren bestonden haast uitsluitend in handschriften, die onder de vaklui (herauten) circuleerden. Vooraleer dergelijke traktaten en leerboeken in gedrukte vorm verschenen zou het nog heel wat langer duren.

Enkele exemplaren

In enkele grote Belgische bibliotheken (Universiteitsbibliotheek Gent, Stadsbibliotheek Antwerpen) vindt men exemplaren van dit werkje. Het exemplaar dat zich in de Antwerpse stadsbibliotheek bevindt is ingekleurd, mogelijk door de uitgever zelf.

Soms komt er nog eens een exemplaar op de vrije markt. Zo werd in 1996 een exemplaar geveild met ontbrekende eerste 8 en laatste 8 pagina's en katern K3 (E. Speeckaert, Brussel, Verzameling M. Wittock, 27/4/1996, nr. 14, hamerprijs BEF 12.000), in 2004 een ingekleurd exemplaar (H. Godts, Brussel, 4/12/2004, nr. 266, hamerprijs € 1.650) en in 2007 een ander niet ingekleurd exemplaar (H. Godts, Brussel, 20/03/2007, nr. 191, hamerprijs € 800).

Een facsimile-editie

Het boekje kende geen tweede uitgave (zie hoger) en evenmin herdrukken in de 16de tot 20ste eeuw. Een facsimile-editie op origineel formaat (10 x 14 cm) werd pas voor het eerst in 2003 uitgegeven te Milaan, Casa Editrice Orisini de Marzo (ISBN 88-900452-7-2).

Wel werd er gebruik gemaakt van dikker papier, waardoor het boekje 35 mm dik werd in plaats van origineel ongeveer 25 mm en daardoor iets minder handig bladert. Het werd ingebonden in bruin linnen kaft met goudopdruk. De wapenschilden zijn niet ingekleurd.

De facsimile-editie kost € 90 (+ verzending) maar abonnees van Heraldicum Disputationes kunnen het bestellen via Homunculus voor € 80, alles inbegrepen.

Eindnoten

1. M. van Vaernewijck, *De historie van Belgis*, 1561; F. Vanderhaeghen, *Bibliographie Gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand 1483-1850*, Gent: Vanderhaeghen, 1858-1869, 7 vols. ; E. Van Arenbergh, 'Lautte (Jean), Lautens, Laute (de), heraldiste, 1525-1569', in: *Biographie Nationale*, XI (1890-91), kol. 473/474; F. Jos. van den Branden & J.G. Frederiks, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*, 1888-1891; J. Machiels, *De boekdruk-kunst te Gent tot 1560*, Gent (Bijdragen tot de bibliotheekwetenschap 7), 1994.
2. Gerard van Salensons boekhandel-drukkerij valt te situeren tussen 1550-1568. Hij overleed op 10 februari 1570, waarna zijn weduwe de zaak verder leidde tot 1578.
3. *Notez amy Lecteur, que des armoiryes trouvees aux anciennes sepultures nous n'en avons sceu trouver les couleurs.*
4. *Scachez Amy Lecteur qu'en ceste lettre V sont inserees aucunes armes, lesquelles par la négligence du peintre, et tailleur n'ont peu estre mises es leur droite place.*
5. *Fautes advenues en ce present livre par l'incorrectio(n) de la copie, lesquelles sont à corriger comme s'ensuyt, chascune en son ordre de l'Alphabet.*
6. Volgens het repertorium in X. DE GHELLINCK VAERNEWYCK, *Petit traité de la Noblesse en Belgique, II. Bibliothèque Héraldique*, Brussel, 1948, pp. 155-167: *Armoiriaux.*

